

A németi görögök Tokajba telepítése 1705-ben

1705. január 1-én, hosszas ostrom után kapitulált Szatmár várának császári őrsége. Ezzel azonban nem értek véget a város és vár viszontagságai: Rákóczi eleinte oly szándékban volt, „hogymint formális regularis város legyen belőle”. Már másnap, január 2-án Galambos Ferencet nevezte ki kapitánynak.¹ Később azonban meggondolta magát, s parancsot adott a vár lebontására.²

Külön tanulmány tárgya lehetne a bontási munka megszervezése, lebonyolítása, ezzel párhuzamosan Ecsed várának felépítése: ez a kuruc hadtörténet érdekes epizódja, amely fényt vet az erődítések építéstechnikájára, a műszaki munkálatok megszervezésére stb. Egyelőre nem ismerjük azokat az okokat, amelyek Rákóczit erre a döntésre készítették, pedig a munkálatok nagymennyiségű munkaerőt, építési és műszaki anyagot vettek igénybe, és tovább növelték a kuruc hadsereg amúgy is állandóan katasztrófális szállítási nehézségeit.

Miközben a környező vármegyéket megmozgató munka 1705 tavaszán-nyarán megindult, a magyarországi polgárság történetének egy érdekes, de eddig figyelmen nem méltatott mozzanata játszódott le. Rákóczi ugyanis arra utasította Galambos Ferencet, az újonnan kinevezett szatmári kapitányt, hogy az ottani görögöket telepítse át Tokajba.³ A fejedelem intézkedése nyomán a szabadságharc egyes társadalmi problémáira derül fény.

A „görög” kifejezés nem nemzetiséget jelentett. Összefoglaló neve volt a 17. században mindazon török alattvaló keresztény, többnyire balkáni eredetű

¹ Léva melletti tábor, 1705. jan. 2. Rákóczi Károlyi Sándorhoz. A nagykárolyi gróf Károlyi Család oklevéltára. Sajtó alá rend. Géresi Kálmán. V. köt. Bpest. 1897. 165. l. — Galambos Ferenc 1704. nov. 16-án és 22-én kapta vissza Rákóczitól Bereg megyében fekvő birtokait, a rajtuk termett borral és gabonával együtt. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 978. Prothocollum expeditionum Francisci Rákóczi ab Anno 1703—1706. 94., 96/a. — Rákóczi már intézkedéseket is tett a szatmári erődítési munkák megkezdésére és az 1000 főnyi őrség fogadására. Pl.: Kistapolcsány, 1705. január: „Galambos Ferencnek. Instructioját rövid nap el küldgyük, addigis viselleye jól magát, az 1000 hajdut gyűjse meg, recurrálván fizetésekért Ajtai Mihályhoz. Csáki Istvánné szállását magának foglallyá.” Protocollum expeditionum 212. Ugyanakkor Ajtai Mihály nagybányai inspectort 5000 rénes forint kifizetésére utasította. Uo. 158. — A Protocollum expeditionum 1705. jan. 3-án összefoglalja Rákóczi Szatmárral kapcsolatos intézkedéseit: Kálmáncsai István máramarosi kincstári jószágigazgató a szatmári praesidiárius hadaknak szállítson 2000 kósót. A szatmári porkolábság tisztét Keceli András vállalta el. Galambos Ferencnek: szatmári főcommendánssá nevezi ki; az ecsedi és nagybányai gyalogságot vigye be; Ajtai ad 5000 forintot; a commissáriátus intézkedik az 1000 ember ellátásáról. Galambos Károlyi Sándortól függ. „Mig az Incziner oda nem megyen, a Várost ne engedgye építeni.” Uo. 200/2. — Galambos jelentése Károlyihoz 1705. febr. 26-án a mérnök megérkezéséről. Károlyi család lt. Acta publica. Ser. I. Lad. 137. 1705 febr. Fasc. 1. A. 20. Stb.

² Szatmár várának elbontását talán Károlyi Sándor javaslatára. 1705 februárjában határozta el Rákóczi. *Esze Tamás*: Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1710. Bpest. 1955. 255. l. és Protocollum expeditionum 215/a, 216/a. — AR, IV. 365. l. — A Károlyi-család oklevéltára V. 172—173. l. A bontási munkákról részletesen Károlyi lt. Acta publica. Ser. I. Lad. 137. Fasc. 3. C.

³ 1705. febr. 22—24. közt. Protocollum expeditionum 220/a: „A Görögöknek Sz. Mihály ur assignál Tokajban fundusokat.” Szentiványi Mihályról, a Rákóczi-birtokok prefektusáról és Zemplén megye alispánjáról van szó.

kereskedőknek, akik egyre nagyobb számban keresték fel a hazai vásárokat, piacokat. Mivel a hazai kereskedők göresösen ragaszkodtak a korlátozott, helyi piacokhoz, a görögökben természetesen nemkívánatos konkurrenciát láttak, s igyekeztek őket távortartani. Debrecen pl. évszázados küzdelmet vívott ellenük.⁴ Ezért a görögök szívesebben telepedtek le a védettséget nyújtó földesúri helységekben vagy kincstári városokban: ezekben — természetesen nem kicsiny pénzjáradék ellenében — békén élhettek, külön zárt testületet képezve.⁵

A görögség előnyomuló hulláma a 17. század második felében elérte az ország északkeleti részét is. Kecskeméten⁶ és Debrecenen kívül feltűntek Miskolcon,⁷ Tokajban,⁸ Sárospatakon,⁹ Munkácson¹⁰ és Jándon.¹¹ Az akkor még két külön várost képező Szatmár és Németi közül a XVIII. század elején csak az utóbbiban laktak görögök. A szatmári vár császári kapitánya a kurucok közeledtekor 1703 őszén Németi városát felgyújtatta, hogy a vár védelmét megkönnyítse. A városban lakó görögök és rácok is a várba menekültek, „s az 1704-diki ostrom alatt, mind kézzel, mind pénzzel segítették a várba szorítottatott császári őrhadat”.¹²

Valószínű, hogy a németi görögöknek ez a magatartása indította el az áttelepítésükhöz vezető eseményeket, noha nem tudjuk pontosan, hogy önként csatlakoztak-e a császári őrséghez, vagy kényszerűségből. Ismerve a császári hadsereg hatalmát és erőszakos módszereit, aligha hihető, hogy a felkelés nyomán kialakult zavaros helyzetben a görögök maguk dönthettek volna sorsukról. Az azonban bizonyos, hogy már az ostrom elején kapcsolatot kerestek a felkelőkkel, de Sennyei István generális, a Szatmárt ostromló kuruc hadak parancsnoka, 1704. február 7-én elutasította ajánlközásukat: „Jöllehet, már ennekölte is tudokra adatott volt Szathmár városában lévő magyaroknak, hogyha eddig nem kellett nekik az mi Kegyelmes Urunk ő Nagysága gratiája: ennekutánna is maradjanak magoknak; — most mindazonáltal ujjobban adatik tudokra az említett várban lévő magyaroknak s úgy görögöknek, hogy az hová, és holott eddég hűségeteket contestáltak és vitézkedtenek: ennekutánna is ott maradjanak: másként kijöven, ugy leszen dolguk, mint ellenségeknek!”¹³ Valóban úgy is bántak velük a vár kapitulációja után.

⁴ *Zoltai Lajos*: Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. Debrecen. 1935. A jelenség mögött azonban nem ismerte fel a természetes gazdálkodás viszonyai között a helyi piacok monopolizálásának törvényszerűségét.

⁵ Minderre *Schäfer László*: A görögök vezető szerepe a magyarországi kapitalizmus kialakulásában. Közgazdasági Szemle, 1930. 32—54., 109—141. l. A cikk azonban igényes címe ellenére szellemtörténeti alapokon áll, s ezért témáját nem oldja meg.

⁶ *Hajjóczy Iván*: A kecskeméti görögség története. Bpest. 1939. Adatai azonban kiegészítésre szorulnak, pl. semmit sem tud Karácson Sándorról, aki a Rákóczi-szabadságharc idején harmincadbélő, hadseregszállító és rézexportőr volt. Ld. még *Hornyik János*: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét. 1927. 82. l.

⁷ *Szendrei János*: Miskolc város története. Miskolc, 1890. II. köt. 87. l.

⁸ 1667. júl. 1-én kaptak kiváltságlevelet, amelyet I. Lipót 1690. máj. 13-án újra megerősített. *Schäfer*: i. m. 131. l. — *Hodinka Antal*: A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának ügye, 1735—1772. Bpest. 1912. 30—31. l. — *Takáts Sándor* könyvismertetése Sz, 1905. 471. l.

⁹ 1672-ben Sárospatakon hét görög kereskedő a kamarának 72 frtot fizetett, de a megye is megróttá őket adóval. *Schäfer*: i. m. 130. l. — 1693-ban 9 görög és 10 magyar kereskedő fizetett patikabért. (A patika akkor nem gyógyszerterát, hanem bolhelyiséget jelentett.) *Takáts Sándor*: A magyar patika. Sz, 1907. 340. l.

¹⁰ *Schäfer*: i. m. 53. l. — *Takáts*: Sz, 1907. 340. l.

¹¹ *Schäfer*: i. m. 53. l.

¹² *Sarkadi Nagy Mihály*—*Bartók Gábor*: Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története. Szatmár, 1860. 101—102. l.

¹³ AR, I. 332. l.

Galambos kinevezésével egy napon, 1705. január 3-án a fejedelem utasította Ramocsaházy Györgyöt, birtokainak és a tiszántúli kincstári jószágok prefektusát: „A Görögök jószágát confiscállja Szallecsa őket Bátorba.”¹⁴ A lefoglalt jószágokkal sok zavar lehetett, mert január 17-én újabb utasítás ment Ramocsaházy Györgynek és Orosz György commissáriusnak: „... a Görögök és Sido, s nem külemben az arestalt portikájok irant alkalmaztassák magokat előben dispositionkhoz. A melly res mobilisek nem ismertetnek meg, azok legyenek sub sequestro tovább is, amelyeket penig ki akarják venni, azokra tegyék le a hitet, hogy eövek” stb.¹⁵ A tulajdonjog tisztázása azért volt fontos, mert a kapituláció értelmében a nemesek és a városi polgárok visszakapták holmijukat, míg a görög és gazdátlan ingóságok a katonák zsákmányát képezték. Ebben az értelemben kapott 1705. május 9-én Galambos Ferenc parancsot a fejedelemtől: „Az Szathmáriaknak ugy hozván az Capitulatio Distrahalt Jószágokat adassa vissza.”¹⁶

A görögök józága felett pedig megindult az osztozkodás és a huzakodás. 1705. január 14-én Kajdi István ezereskapitány kérelmet nyújtott be Rákóczihoz: „Az Némethi és Szathmári határban való szántó földeket és kaszálólókat, kiket az görögök birtanak, az Csombos görög szőlejével kegyelmesen inscribállya, instálok alázatossan.” Február 4-én a fejedelem elrendelte, hogy „a szatmári görögök confiscált jószágait nem a creditoroknak, hanem a vitézlő rendnek adassa” a kapitulációt végrehajtó Forgách Simon generális.¹⁷ És mindezt betetőzte a már említett parancs a Tokajba való áttelepítésre, miközben Galambos Ferenc kapitány a szatmári vár kazamatáiban tartotta őket kemény rabságban.

Első pillantásra minderre talán elegendő magyarázatot ad a görögök labanc magatartása. Ugyanakkor azonban a fejedelem egészen más elbánásban részesíti a kapitulációig a várban tartózkodó magyarokat (azaz nemeseket).

Jellemző erre gróf Csáky Istvánnak, Bercsényi Miklós sógorának esete. Csáky is végig a várban tartózkodott, de Bercsényi kérésére Rákóczi nemcsak birtokait adja vissza, hanem a kuruc hadsereg generális commissáriusává nevezi ki, vagyis rábizza a hadtápmunka irányítását — miközben az újsütetű kuruc tábornok a szabadságharc egész ideje alatt magánál rejtegeti Glöckelsperg császári tábornok, Szatmár volt parancsnokának bizonyítványát, amely igazolta a gróf császárhűségét. 1711 után persze Csáky fel is használta ezt az írást.¹⁸

A németi görögök sorsának mostoha fordulatában tehát más okok is közrejátszottak. Az 1705-ben már szinte maradéktalanul érvényesülő rendi-nemesi vezetés megbocsátott a még oly későn csatlakozó nemeseknek, de nem volt hajlandó ugyanerre a polgári foglalkozású görögökkel szemben. És valamivel a fizetetlen, rosszul ellátott és sokat nélkülöző ostromló csapatokat is ki kellett elégíteni. Ha a nemesek után a görögök is visszakapják javaikat, ez a katonaság

¹⁴ Protocollum expeditionum 200/a. Galambos kinevezésének dátuma eltér az 1. sz. jegyzetben említett források adataitól. Ez az eltérés a Protocollum expeditionum-ban levő fogalmazvány keltezési pontatlanságából ered.

¹⁵ Protocollum expeditionum 205.

¹⁶ Protocollum expeditionum 261/a.

¹⁷ *Esze*: Kuruc vitézek folyamodványai, 187—188. l.

¹⁸ AR, IV. 314. l. Érsekújvár, 1705. jan. 28. Bercsényi Rákóczihoz: „... írja nyavolyás, hogy feleségit Galambos Uram gyalázatossan üzte ki Szakmárrul; megtetszik, hogy vén kavalér!” Ezzel szemben megvan Galambos febr. 26-án kelt levele Károlyihoz: „Groff Csaki Istvánné Asszonyom nagy Contentumal vált meg tőlünk uttyábul becsülettel ir ennékem kisirő Szolgaim által kikis két rendbeli szekeres lovaimat csak alig hogy a Tiszaba nem Veszték.” Károlyi lt. Acta publica. Ser. I. Fasc. 1. A. 20.

körében komoly zúgolódást, esetleg zavargásokat vált ki. Ez a szempont végleg a görögök hátrányára döntötte el az ügyet.

A szatmári várban raboskodó és áttelepítésüket váró görögök természetesen nem nyugodtak bele ebbe a döntésbe. Összeköttetéseiket felhasználva, változtatni igyekeztek sorsukon. 1705. április 13-án kérelmet juttattak el Károlyi Sándor tiszántúli vezénylő generális feleségéhez, Barkóczy Krisztinához, s közbenjárását és segítségét kérték. Iratuk megérdemli a részletesebb bemutatást, mert a görögök helyzetére, ennek okaira is némi fényt derít.

„Nen kétlyük — kezdik kérvényüket —, halhatta Nagysághod a mi siralmas es keserves romlásunkat, tudnia illik hogy minünköt el szedték vették, és azon fellyül árestomban tartatunk ugy mondgyák penigh hogy Tokaiban vinnének.” Kéri Károlyi Sándorné közbenjárását férjénél, hogy az a fejedelemnél interveniáljon érdekükben: „ne tartatnánk árestomban hogy meghis magunkat tudnak igaz keresetünkkel táplálnj s az vármegyébül ki ne vinnének, minthogy nekünk semmi ismeretsgünk nincsen Tokajban; hanem hadd maradhatnánk az Nagysághotk jószágában Károlyban.” Szatmárban és Németiben nem maradhatnak, 19 225 frtot érő jószágukat a hadaknak adták, 12 588 frtot a németek vontak rajtuk a vármegye tartozása fejében, 12 000 frttal adósok Erdélybe és Magyarországra különböző portékákért. Legalább egy megbizottat bocsáthatnának ki közülük, aki a fejedelemnél ügyüket elintézné, „holot a magyarok közül, a kik nálunknál labanczosabak voltak, Egész Grátiájok lótt, s meg sem kárositattak; hallottuk hogy Nagysághod előtt azzal vádoltattunk volna, hogy Károly fel verésekor mi embert öltünk volna, s károkat töttünk volna”, de ez nem igaz, „mert jóllehet a Német erőltetéséből el kellett ugyan némellyikünknek menni, de a seregek hátulján lévén, a midőn mi oda értünk, addigh a Német elkövette azon Ember öléseket, mi a várban ben sem vóltunk sem pedigh buzánál egyebet Károlyból nem hoztunk . . .” A köztük lévő öregeket, özvegyeket, akik a károlyi akcióban nem is vettek részt, szintén fogva tartják s mindenüket elvették. Hálások lesznek, ha védőszárnyai alá veszi őket. Ahhoz kérik segítségét, hogy legalább egy megbizottjuk kimehessen, ügyüket intézni.

A kollektív kérvény mellett, április 14-i dátummal fennmaradt Rátz Apostol özvegyének, Boros Jenei Annának instanciája is, szintén Károlyinéhoz. Ebben elmondja, hogy fiával együtt árestomban van, holott sem férje, aki közben betegségeben meghalt, sem fia senki ellen fegyvert nem fogott, az ura pedig a nemes vármegye tagja volt. Úgy hírlík, hogy Tokajba viszik őket, de ott neki semmi ismeretsége nincs, kéri tehát Károlyiné közbenjárását szabadulásukért és ittmaradásukért.¹⁹

Károlyiné Olcsváról már április 18-án elküldi férjének a görögök beadványait: „Minémü okra nézve van ilyen bajok a görögöknek, Kegyelmed talán jobban tudhatja, gondolom, hogy Kegyelmednek abban módja nincsen, s talám az mi okért Szakmárt nem szenvedik, Károlyba sem lehetne; hogy szives instantiájok ne láttassék füstbe menni, kivált az özvegyeknek, im leveleket megküldöttem Kegyelmednek, kibül instantiájokat megértheti; ha lehet segíteni jó, holott nem: elmulhatik.”²⁰

¹⁹ Károlyi lt. Acta publica. Ser. I. 1705 ápr. Fasc. 1. A. 41., 42. — Eger, 1705. máj. 6. Rákóczi utasítása Komjáti Gábornak: „Az Görögöket eskettesse meg, az Adósságoknak megvételére ki ne bocsássa őket, mint hogy a Capitulationban nincsen rolla mentio.” Protocollum expeditionum 260.

²⁰ Károlyi Oklevéltár, V. 181. l. A jó üzleti érzékkel rendelkező Károlyi tehát hajlandó lett volna a görögöket saját birtokára telepíteni. — Károlyiné magatartására is jellemző, hogy a görögökkel ellentétben, egy Beszerményi nevű Szatmár várával kapitulált nemest melegen ajánl Buday István tábornoknak. AR, I. 322. l.

A görögök kérése valóban elmúlt: Károlyi nem tudott, vagy nem akart segíteni rajtuk. Galambos Ferenc már április 21-én jelenti neki: „Az itt lévő Görögöket Tokajban szállítottam, kimenések alkalmatosságával temérdeki kárjok után volt sirás és rivás, úgy látom nagyon biznak vissza jövelelek iránt az Méltóságos Ur Gratiajahoz, bizony meg fogyatkozik ez az Nemes Vármegye ha csak Szatmári Uraméktul kezd vásárolni, hanem ha csak mi vásárlásért is Kassai és Eperjesi utat kezdenek nyomni.”²¹

Ezzel lezárult a szatmári és németi görögök története. Ugyanakkor azonban új fejezet nyílt a tokaji görögség életében: nem csak Szatmárról, hanem 1708 körül Debrecenből is ideköltöznek, s ezzel egy évszázadra megvetették az alapját a tokaji görög kolónia virágzásának.²²

Az áttelepítés közvetlen okaként a fizetetlen katonaság kielégítését jelölhetjük meg, amelyet a felkelés vezetői természetesen a feudális szemléletnek megfelelően a polgári réteg rovására oldottak meg.

Vannak azonban későbből olyan adataink is, amelyek ennél az ügynél is bizonyítják Rákóczi messzebblátó terveit. A görögöket a fejedelem saját birtokára telepítette le, ezzel mintegy kivonta őket a rendi erők ellenőrzése alól. A tokaji görögöknek 1706-ban védőlevelet adott,²³ 1709. június 25-én pedig utasította Zemplén vármegyét: a tokaji görög compánia tagjait ne rója meg adóval, mert ők együttesen, Tokaj mezőváros contributiójában adóznak.²⁴ Tudjuk, hogy a szabadságharcnak ebben a szakaszában az adóügyek már teljesen a rendi erők, elsősorban a nemesi vármegye hatáskörébe kerültek, s így erőteljesen érvényesült — Rákóczi elképzelésével ellentétben — a nemesi adómentesség csorbítatlan megőrzésének tendenciája, az adóterhek teljes áthárítása a nemnemesi osztályokra, rétegekre. A tokaji görög compánia létrehozásának, majd megerősítésének hátterében tehát pozitív törekvés is felfedezhető: a szilárd központi hatalom adóalapjának kiépítésére való szándék.

²¹ Károlyi lt. Acta publica. Ser. I. 1705 ápr. Fasc. 2. B. 8.

²² Zoltai: i. m. 35. s köv. l. — Hodinka: i. m.

²³ Dudás Gyula: Adatok az oktatásügy történetéhez Zemplén vármegyében. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. XI. évf. 1906. 324. l.

²⁴ Zemplén vármegye Levéltára. Fasc. 187. 225. sz. (Kazinczy Ferenc Áll. Levéltár, Sátoraljaújhely.) A görögök egyébként a szabadságharc előtt és után szintén közvetlenül a kamarától függöttek, bár a megyék is igyekeztek adóztató tevékenységüket rájuk kiterjeszteni. A városokkal szembeni nemesi felfogásra jellemző adat: a kassai országgyűlésen Szatmár vármegye követi tiltakoztak az ellen, hogy Szatmár és Németi szabad királyi város jogával élnek. Wellmann Imre: Az 1707. évi kassai gyűlés tárgyalásai. Levéltári Közlemények, 1935. 54—55. l.